

Devletin Ali Menfaatleri Söylemi Üzerine Felsefi ve Tarihsel Bir Soruşturma

Armağan ÖZTÜRK*

Artvin Çoruh Üniversitesi Öğretim Üyesi

ÖZET:

Makalede hikmet-i hükümet kavramının tarihsel içeriği ve ideolojik özü üzerine bir soruşturma yürütülecektir. Bu bağlamda hikmet-i hükümetçi anlayışı sadece modern dünyada söz konusu olan bir devlet örgütlenme tarzı olarak formüle eden anlayışa karşı devlet çıkarı düşüncesinde devletle beraber sürüp gitmekte olan bir öz olduğu tezi işlenecektir. Devletin ali menfaatlerini korumayı amaçlayan siyasal pratiğin tarihi devletlerin tarihi kadar eskidir. Bu nedenle rahatlıkla diyebiliriz ki hikmet-i hükümet üzerine bir tartışma zorunlu olarak siyasal antropolojik bir çabayla başlamalıdır. Siyasal teolojiyle siyasal antropolojinin iç içe geçtiği bir düzlemde devlet inşa edilirken aynı zamanda devlet çıkarı da inşa edilmiştir. Ezoterizm, faydacılık, araçsal akıl, Makyavelizm hikmet-i hükümetçi mantığın siyasal serüveni içerisindeki belli başlı epistemolojik duraklara karşı gelir.

ANAHTAR KELİMELER:

Devlet Aklı, Siyasal Antropoloji, Ezoterizm, Makyavelizm, Araçsal Akıl.

The Philosophical And Historical Investigation On Discourse Raison D'etat

ABSTRACT:

It will be carried out an investigation historical context and ideological essence on concept of raison d'etat. The Concept of raison d'etat continues all historical terms with state. The practice of raison d'etat is as old as the history of state. Political anthropology must begin with an effort to understand raison d'etat. State and raison d'estate is being built at the same time thanks to political anthropology and political theology. Makyavelizm, Esotericism, utilitarianism and instrumental reasoning are most important themes.

* Artvin Çoruh Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü.

KEYWORDS:

Raison d'etat, Political Anthropology, Esotericism, Utilitarianism, Instrumental Reasoning

“İntikam gecikir ama asla yaşanmaz”

Machiavelli

Makalede hikmet-i hükümet kavramının tarihsel içeriği ve ideolojik özü üzerine spekülasyon yapıyor. Bu bağlamda hikmet-i hükümetçi anlayışı sadece modern dünyada söz konusu olan bir devlet örgütlenme tarzı olarak formüle eden anlayışa karşı devlet çıkarı düşüncesinde devletle beraber sürüp gitmekte olan bir öz olduğu tezi işlenecektir. Bilindiği üzere hikmet-i hükümet siyaset yazınında daha çok İtalya’da doğmuş ve önemli ölçüde Fransa’da olgunlaşmış bir siyasal deneyim olarak ele alınır. Hikmet-i hükümetten bahsettiğimizde Fransız devlet geleneğinde kristalize olan ve kamu hukuku ya da pozitif hukukla çatışan bir devlet örgütlenme biçimini anlatırız (Vincent, 1987: 69-70; Zarka, 2003: 203). Oysa gerçek durum bu bahsi geçen anlatıdan bütünü farklıdır. Devletin ali menfaatlerini korumayı amaçlayan siyasal pratiğin tarihi devletlerin tarihi kadar eskidir. Bu nedenle rahatlıkla diyebiliriz ki hikmet-i hükümet üzerine bir tartışma zorunlu olarak siyasal antropolojik bir çabayla başlamalıdır. Siyasal teolojiyle siyasal antropolojinin iç içe geçtiği bir düzlemde devlet inşa edilirken aynı zamanda devlet çıkarı da inşa edilmiş olabilir mi? Makale öncelikle böylesi bir soruyla hesaplaşacak. Bu bağlamda diyebiliriz ki hikmet-i hükümetin ideolojik kökenleri toplumun dışsallığı düşüncesinin içinde saklıdır. Toplumun dışsallığı bir yerden sonra devletin dışsallığına yol açmış, hikmet-i hükümette bu süreçte devlete toplumun dışında ve dolayısıyla devletin içinde bir meşruluk kaynağı arama girişimi olarak ön plana çıkmıştır.

Siyasal antropolojik içeriği ağır basan bu hatırlatma devletin organik, devlet çıkarının epistemolojik sürekliliği içinde üzerinde duracağımız ilk uğraşa karşılık gelir. Hikmet-i hükümete yönelik kavramlaştırmamız geçmişten bugüne doğru kendi ayrıntısı ortaya koydukça bu ilk/ilkel biçimi aşan diğer duraklara da değineceğiz. Her bir aşamada devlet çıkarı başka bir analiz çerçevesi içinde somut içeriğine kavuşacak. Mesela teokratik bilgi yerini ezoterik bilgiye bıraktığında kutsallık da eğitimle yer değiştirecek. Yeterince eğitilmiş olan bir kişinin hukuka ihtiyacı olmadığını savlayacak bu dönemin düşünürleri. Ayrıca ezoterizm devlet çıkarının

vazgeçilmez bir unsuru olan devlet sırrının siyasi sistemin asli bir ögesi haline gelmesine yardımcı olacak. Diğer duraklar ise organizmacılık ve faydacılık. Özellikle faydacılık devreye girdikten sonra devlet çıkarıyla araçsal aklın nasıl birbirine eklemlendiğini ve bu tür bir eklemlenmenin devlete topluma daha fazla nüfuz etme imkanını sağladığını da göreceğiz.

Tanrı Devlet ve Yöneticilerin Kutsallığı

Devlet akı, devletin ali menfaatleri veya hikmet-i hükümet kavramlarının ifade ettiği fenomeni soruşturmaya ilk devletlerin siyasi niteliklerini inceleyerek başlamamız gerekir. Çünkü ilk devletlerin kuruluşunda yer alan bir nitelik, -dışsallık- bize hikmet-i hükümet'in doğası ve siyasi sistem içinde oynadığı rol hakkında anlamlı ipuçları verecektir. Devletlerin neden topluma dışsal olarak kuruldukları meselesi ise devlet sorununun anahtarı olan din olgusunun derin köklerine yakın bir yerde aranmalıdır (Gauchet, 2005: 33). Bu metot, yani hikmet-i hükümeti kavrayabilmek için ilk devletlere gitme, bu yolculuğu da devlet öncesi bir kurumdan, -dinden- beslenerek yapma alışkanlığı bize devlet akılcı anlayışın ideolojik köklerini anlamda yardımcı olacaktır. Bu bağlamda kutsallıkla hikmet-i hükümet arasındaki ilişkiye ayrıca değinilebilir

Devletin kökeninde kendi varlıkları üzerinde söz söyleme yetkisinden yoksun olduklarını düşünen insanlar vardır. Meşruiyetlerini dışarıda bir yerde arayan bu insanlar kendi iç örgütlenmelerinin dışarıdan belirlendiğine inanırlar. Toplumun anlamını dışsal bir ögeye borçlu olması toplumsal kurumsallaşmanın kurucu yasanın durumundadır. Devlet de bu yasanın üzerinde yükselmiştir. Bu bağlamda devlet insanların bir kısmını diğer bir kısmına yabancılaştıran, yani ilk gruptakilerle ikinci grupta yer alanları birbirine göre dışsallaştıran bir emretme/itaat etme ilişkisine karşılık gelir. Demek ki devletin doğuşu toplumu kuran ve yasa koyan güçler ile canlı insanlar arasındaki ilişkinin ters düz edilmesine dayanır. Bu durumda rahatlıkla diyebiliriz ki toplumun kökenlerinin dışarıda olduğuna dair siyasi anlamlandırma tarzı devletin kuruluşunda da kendini tekrar etmiştir. Toplumun dışsallığı devletin dışsallığına dönüşmüştür (Gauchet, 2005: 34-48). Devletin meşruluğunu toplumda değil de devletin kendi iç nedenselliğinde arama ve bu bağlamda devlet adamlarına yasanın üzerinde ve dışında bir konum vermeye dair söylemin hikmet-i hükümetin kökeni olduğu ve devletin zaten en baştan itibaren topluma dışsal bir konumda olduğu bilgileri peş peşe okunduğunda devlet ve devlet aklının aynı anda ve birlikte doğmuş olduğu gibi bir sonuç ortaya çıkar.

Toplumun kendi anlamını mevcut tözsel varlığı dışında bir yerde araması ve böylelikle tanrı kavramının doğuşuyla devletin tanrının oynadığına benzer bir rolü oynamaya talip olması ve siyasal sosyolojik anlamda aynı kuruluş sürecini takip etmesi iddiaları ilk devletlerin teokratik karakterinde somut bir içeriğe kavuşur. Tabii daha genel bir perspektif içinde teokratik devleti kuran din ile devlet arasındaki bu kaynaşma halinin uygarlığı devam ettiren bir mekanizma olarak iş gördüğü de düşünülebilir. Çünkü her ikisi de topluma dışsal bir konumda olan tanrı ve devletin teokratik devlet adıyla kurduğu ortaklık yasakları kutsallık katına çıkarır. Kutsallık ise yasaklara dokunulmasını engeller (Enrıquez, 2004: 105). Böylelikle birikme süreci istikrarlı ve düzenli bir hal alır. Dahası kutsallık bir karşı hukuk alanı gibi iş görür. En baştaki dışlama pratiği kutsalın alanıyla hukukun alanının birbirini dışlamasına yol açar. Hukuki olan ile kutsal olanın birbirini dışlaması toplumun dışından bir yerden, -tanrıdan gelen- bir niteliğinin hukuk gibi topluma içsel bir pratiğe üstün olması gerçeği ile de yakından ilgilidir. Bu bağlamda hukuk bir zayıflık, kutsallık ise bir güçlülük işaretidir. Çünkü hukuk doğruyu yanlıştan, iyiyi kötüden ayırt edebilmek için kuralları izlemeyi gerekli gören bir espriye karşılık gelir. İnsanlar içindir hukuk. İnsanların kendi başına, dışarıdan hiç yardım almaksızın doğruyu bulamayacakları düşüncesi hukukun arkasındaki sosyal psikolojik iddiayı ifade eder. Nasıl hukuk zayıflar, yani insanlar içinse, kutsallık da güçlüler, yani tanrılar içindir. Tanrıların hukuka ihtiyacı yoktur. Çünkü tanrı kendi niteliğinin doğal bir gereği olarak doğrunun ya da iyinin nerede olduğunu ya da ne olduğunu bilir.

Hukukla kutsallık arasındaki bu tözsel karşıtlık hikmet-i hükümet açısından yeniden ele alındığında ilk devletlerdeki yarı tanrı hükümdarların aşkın konumlarını niteleyen oldukça anlamlı sonuçlara ulaşırız. Yanıtını aradığımız soru hukukun insanlar için söz konusu olduğu ve tanrıların hukuk üstü bir konuma sahip olduğu eşitsizlikçi bir siyasal gerçeklik düzeyinde yarı tanrı olan hükümdarların konumlarının ne olduğu üzerinedir. Diyebiliriz ki yarı tanrı hükümdarlar bazen hukukun içinde bazen ise hukukun dışındadır. Hem kutsal hem de insan olan bu hükümdarlar insan oldukları müddetçe ve oranda hukukun parçası ve bir hukuk öznesi, tanrı oldukları sürece ise hukukun sınırları dışındadır. İlk devletlerin ve ilk hükümdarların siyasal antropolojik konumu hikmet-i hükümetçi anlayışının kökenlerini ortaya koyması açısından oldukça önemlidir. Bu bağlamda iddia edilebiliriz ki yöneticilerin tüm kurallara harfiyen uymasının onların yönetme erkine gölge düşürdüğüne dair saptama siyasal teolojik bir anlatıdan türemiştir. Tanrıyla hükümdar arasında teoloji aracılığıyla kurulan bağlantı hükümdarın kendinde

bilge olduğu ve tıpkı tanrı gibi asla hata yapmayacağı düşüncesinin yerleşmesine yol açmıştır (Erdoğan, 2000-1: 49). Ayrıca siyasal antropoloji ve siyasal teoloji araçlarıyla hikmet-i hükümetin doğasını aydınlatmaya yönelik bu çaba kurallara gereksim duymak ile zayıf olmak ya da kuralların üstünde olmak ile güçlü olmak arasında kurulan ve bugün de geçerli olan analoginin nasıl ortaya çıktığı üzerine fikir açıcı sonuçlara gebe dir. Şu ana kadar yaptığımız tartışmalar ışığında şöyle bir argüman dizinine ulaşabiliriz: Hikmet-i hükümet devlete aşkın bir nitelik yükleme alışkanlığını ifade eder. Bu alışkanlığın arkasında kutsallık, kutsallığın kökeninde ise devletin topluma dışsallığı düşüncesi vardır (Vincent, 1987: 70-2). Tabii aslında tüm hikaye toplumu kuran iradenin toplumun dışında bir yerde olduğu kabulüyle başlar.

Ezoterizm ve Bilginin İktidarı

Hikmet-i hükümeti mümkün kılan ikinci önemli öge ezoterik bilgi anlayışıdır. Ezoterizm bilginin çok katmanlı yapısına dikkat çeken ve bu bağlamda derinden yüzeye, çok bilenlerden az bilenlere doğru bir hiyerarşiyi makul geren bir anlama ve anlamlandırma tarzına karşılık gelir. Ezoterik kültürün siyasal sosyolojik bir öge olarak ön plana çıkmasında yönetenlerin kutsal yönetilenlerin ise bu kutsallığa dışsal bir konumda olduğu ve egemenliğin katı bir yöneten-yönetilen ikiliği üzerine oturtulduğu teokratik iktidar kurma pratiğinin etkinliğini kaybetmesi oldukça belirleyicidir. İlk bölümde kısaca tartıştığımız devletin aşkın, devlet adamlarının kutsal olduğu bu ilk devlet biçiminde egemenlik gökseldi. Hükümdarlar meşruiyetlerini tanrıdan alıyor ya da kendilerini tanrı ya da yarı tanrı sayıyorlardı. Çok uzun bir süre krallar ya tanrı olduklarını ya da tanrının vekili olduklarını iddia ettiler. Bu süre içinde tanrının nitelikleri onlar da vücut buldu; kutsal ve dokunulmaz oldular. Bu yarı tanrı hükümdarlardan beklenen ise bireylerin kısa erimli çıkarları ile toplumun uzun erimli çıkarları arasındaki gerilimi ortadan kaldırmaktı.

Peki, hikmet-i hükümetçi siyasal dilin zamanla kutsallıktan ezoterizme doğru evrimini nasıl açıklayabiliriz? Bir kere ezoterik bir siyasal duruşun ortaya çıkışında tanrıyla en üst yönetici arasındaki mistik bağlantının ilk formüle edildiği andaki o ilkel haliyle ülkeyi yönetmeye yetmemesi gerçeği oldukça etkilidir. Toplumlar eşitsizlik içinde karmaşıklaştıkça topluma anlamını veren, tanrı tarafından hükümdara iletilen ve hükümdar dışında hiç kimsenin bilemeyeceği, içeriğini anlayamayacağı siyasal bilgi anlayışı inandırıcılığını yitirmiştir. Batı'da Platon ve Doğuda Konfüçyüs'ün başlıca temsilcisi olduğu ezoterik dil hikmet-i hükümeti hiyerarşiye zarar vermeden, ama daha çoğulcu ve daha aşağıdan yukarı bir şekilde yeniden

kurmuştur. Bilgiyi sıra düzenci bir vurguyla ele alan ve gerçeğin dereceli yapısıyla toplumdaki verili eşitsizlik arasında koşutluk kuran ezoterik anlayış en genel-en derin bilginin çok yoğun bir eğitim ve iç terbiye aracılığıyla bilinebileceğini düşünür. Böylesi bir düşünce pratikte tanrının bilgiyi hükümdara verdiği ve siyasal dizgenin de böylesi bir verme işlemi üzerine kurulduğu kutsallığa dayalı iktidar kurma mantığının geçerliliğini yitirdiğini göstermektedir. Ezoterizm bu son anlamda yeni bir siyasal dile karşılık gelir. Mesela Platoncu ve Konfüçyüsçü dizgelere göre kişiler en derin bilgi olan devlet bilgisi dahil olmak üzere tüm bilgilere nedensiz bir şekilde tanrının bağışıyla değil, onları sürekli olarak daha mükemmele doğru iten etik politik bir eğitiminde ustalaşarak ulaşırlar. Tabii ezoterik hiyerarşide bu denli yükselen kişi için yasa gereksizdir. Platon açıkça filozof kralın iradesinin yasadan üstün olduğu veya onun ağzından çıkan sözün yasa olduğunu söyler. Konfüçyüs ise üst düzey bürokratlar için benzeri bir yargıyı dile getirmekten kaçınmaz. Ezoterik siyasal kültürde eğitim hikmet-i hükümetin devletlerle birlikte ilk defa olgunlaştığı dönemlerde kutsallığın oynadığına benzer bir rolü oynar. Nasıl yeterince kutsal olan kişinin hukuka ihtiyacı yoksa, kutsallığın kaynağında yer alan güç onu bir zayıflık işareti olan hukukun dışına çıkarıyorsa, benzeri bir şekilde yeterince eğitim alan kişi de kendini eğitim aracılığıyla olgunlaştırdığı için hukuka ihtiyaç duymaz. Uzun uğraşlar sonucunda elde ettiği bilgeliği kişiyi dışarıdan dayatılan hukukun üstünde tutacaktır. Hikmet-i hükümetin bu son halinde kişisel çıkarı karşı kamusal çıkarı savunması için yöneticilere keyfi bir iktidar alanının bırakılması hali bir eğitim-hukuk karşıtlığının sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. İzole edilmiş sosyolojik bir koşullama ve ezoterik bir epistemolojik tarzın gölgesinde eğitim kamu yöneticisine kamuyu yönetmesini mümkün kılacak akli kazandırır. Bu akıl son kertede sıradan insanlar toplamı olarak toplumun hiçbir zaman ulaşamayacağı bir olgunluğun işareti ve kurallara ancak zayıf olanların, yani halkın uyduğu/uyumak zorunda olduğu gerçeği de dikkate alınırsa aynı zamanda bir bilge keyfilik durumu olarak hukukun antitezidir.

Bu durumda ezoterik bilgi anlayışıyla hikmet-i hükümetçi iktidar kurma pratiği arasında bağlantının nasıl/neyle kurulduğu gibi bir soru akla gelebilir. Kolaylıkla anlaşılacağı üzere sadece eğitim aradaki dolayım ilişkisini kurmak için yeterli değildir. Ezoterizmi hikmet-i hükümete bağlayan pratik önemli ölçüde sır kavramı çevresinde şekillenir. Devlet adamları yönettikleri insanların lehine olacak şekilde yalan söyleyebilirler. Gerçeği söylememek ve yönetme eylemini sırda dayandırmak adil yönetim çabasının bir gereğidir (Platon, 1999: 135 (459d)). Sır derecelendirilmiş bilgi anlayışında bir üst derecedeki bilginin bir alt derecedeki kişi ya da kişilere

kapalı olması durumunu terimleştirir. Bu haliyle sır aynı zamanda epistemolojik bir perdeyi ifade eder. Devlet çıkarının çoğu kez bir devlet sırrına karşılık gelmesi uygulamada yönetenlerle yönetilenler arasındaki ayrımın pekişmesine ve yönetilenler için iktidarın epistemolojik açıdan ulaşılmaz hale gelmesine yol açar. Yönetme sanatının bir parçasıdır sır ve bize bu makale içinde bir bölüm sonra yapacağımız bir tartışmayı, araçsal aklın işleme biçimini hatırlatır (Zarka, 2003: 202).

Organizmacılık ve Hayatta Kalma Retoriği

Devletçi aklın bir diğer önemli destekçisi organizmacılıktır. Organizmacılık bedendeki örgütlenme biçimi ve her bir organın bu örgüt içinde üstlendiği işlevle toplum arasında koşutluklar kurarak böylesi bir analogiden toplumsal eşitsizliği meşrulaştıran sonuçlar çıkaran metodolojik kavramlaştırma biçimini ifade eder. Organizmacı anlayış topluma fizyolojik bir statü verir. Bitki ve hayvanlar için geçerli olan yasaların insanlar için de geçerli olduğu, dolayısıyla tüm canlıların tek bir akla göre davrandığı ileri sürülür. Dahası bitki, hayvan ve insanlar arasındaki hiyerarşinin bir benzeri insanların kendi içinde de söz konusudur. Son olarak bir organizmacı için toplum kendini oluşturan bireylerden ayrı ve bu bireyleri de içerecek nitelikte otonom bir varlığa karşılık gelir (Sorokin, 1994: 168-172).

Peki, organizmacılık hikmet-i hükümetçi anlayışı nasıl meşrulaştırır? Öncelikle organizmacı retorik içinde devlet insana insan devlete benzetilir. Tek bir insana benzeyen devlet en iyi devlettir (Platon, 1999: 137-8 (462d-462e)). Organizmacılık yönetici ile halk arasındaki ilişkinin kafa ile beden arasındaki ilişkiye benzediği iddiasını dile getirir. Böylesi bir kanıtlama biçimi belirleyen ama belirlenmeyen beynin vücut içindeki ayrıcalıklı konumundan iktidarın halk karşısındaki üstünlüğüne yönelik sonuçlar çıkarma gayretindedir. Hükümdar-halk ilişkisini bir özne-nesne ilişkisi haline sokan ve son kertede belli bir tekil/tikel aklın kendini evrensel yerine koymasına yol açan organizmacılık bu yolla aşkın devlete de zemin hazırlamış olur.

Organizmacılık ile hikmet-i hükümet arasındaki bir diğer önemli bağlantı devletin doğallığı meselesinde somutlaşır. Organizmacılığın tamladığı hikmet-i hükümetçi perspektif içinde devlet doğal, hatta canlı bir varlık gibi görülür. Devlet doğal bir şey olduğu, doğduğu için tüm diğer doğal şeyler de olduğu üzere hak öznesi halini alır. Doğal ve doğmuş olan devletin hakları vardır. Bu haklar bireylerin haklarına göre daha köklü ve daha evrenseldir. Devleti doğmuş olan ilk varlık katına yükselten bu tür bir anlayış bireylerin devletçe sınırlandırılmasını kolaylaştırır.

Çünkü devlet tüm diğer özel hakların kendinden kaynakladığı bir genel hak kaynağı biçimine bürünür (Barry, 2000: 60-1). Ama sorun yalnızca bir ilk hak kategorisi olarak devletin tüm diğer ikincil haklara karşı mutlak öncüllüğü meselesiyle sınırlı değildir. Çünkü devletin hakları onun çıkarlarında somutlaşır. Devletin çıkarı nedir sorusunun organizmacı kült içindeki yanıtı ise hayatın devamlılığını kendisine konu alan bir anlayışın içinde gizlidir. Bu anlayışa göre doğal ve canlı bir varlık olarak devletin ana gayesi tüm diğer canlı varlıklarda olduğu üzere kendini devam ettirebilmektir. Bu anlamda hikmet-i hükümet aslında canlıların hayatta kalabilmek için kullandığı içgüdüsel akıldan süzölmüş bir eylem yapma tarzına karşılık gelir. Hikmet-i hükümetçi düşünce devletlerin kendini devam ettirme ihtiyacına dikkat çeken bir tür gerçekçilik olarak iş görür. Hikmet-i hükümetten bahsettiğimizde siyasal akla tercüme edilmiş bir biyolojik rasyonelliğe atıfta bulunmuş oluruz (Erdoğan, 2000-1: 48). Bu bağlamda diyebiliriz ki devleti yönetenler yasaların üstündedir. Çünkü devleti de yöneten bir yasa vardır. Devlet adamları doğrudan bu yasaya (hayatta kalma yasasına) hizmet ederler (Zarka, 2003: 202).

Tabii bu argüman, yani hikmet-i hükümetin organizmacılık zemininde kendini ortaya koyan bir hayatta kalma retorikine karşılık geldiği tezi bizi devlet otoriterliği üzerine bir dizi tartışmanın eşğine kadar götürür. Çünkü hikmet-i hükümet devletin gerekçesini formüle eden bir düşünme tarzıdır. Bu düşünüş içinde devlet kendi gerekçesini elinde bulundurduğu güçten, yani bizzat kendisinden alır. Son kertede hikmet-i hükümet devleti kendinde bir varlık olarak gören bir siyaset felsefesi anlayışına ve aynı zamanda siyasal sosyolojik anlamda bir güç devleti pratiğine karşılık gelir (Meinecke, 1998: 1-2). Hikmet-i hükümetçi tez siyasal eyleme yüksek bir rasyonellik atfeder. Barış ve refah özelliklerinde kristalize olan genel çıkarı koruma gayesi devletin temel eylem gerekçesi ve aynı zamanda bu bahsi geçen yüksek rasyonelliğinin en bilinen içeriğidir. İşte tam da bu noktada organizmacılık hikmet-i hükümet için bir katalizör gibi iş görür. Devleti canlı bir varlık haline getiren ve bu bağlamda hayatta kalabilmeyi en önemli amaca dönüştüren organizmacı zemin bir yüksek akıl biçimi olarak siyasetle birleşir. Bu birleşmenin pratikteki sonucu ise devlet olmanın zaruretleri düşüncesidir. Bahsi geçen bakış açısına göre devlet olmanın bazı gereklilikleri vardır. Devlet için gereklilik bir tür doğa yasasına karşılık gelir. Devlet adamı devlet olmanın gereklerini yerine getirir. Gerek aynı zamanda gereksimi ifade eder. Nasıl bir canlı yaşamak için gereksimlere ihtiyaç duyarsa devlet de yaşamak ve en üst noktaya çıkmak için birtakım ihtiyaçların giderilmesine muhtaçtır (Meinecke, 1998: 3-6). Hikmet-i hükümet ise geldiğimiz nokta itibarıyla devletin ihtiyaçlarını karşılamak için her şeyi yapma ve

dolayısıyla bu uğurda hiçbir sınır kabul etmeme anlayışını karakterize edecektir. Hikmet-i hükümetin devlet gereksimlerine yönelmiş bir hayatta kalma stratejisine karşılık gelmesi ve bu bağlamda hikmet-i hükümetçi siyaset yapma tarzının meşruluğunu başka hiçbir yerden değil, öncelikle ve zorunlu olarak bir yüksek akıl olarak kendinden alması olguları din ve ahlak gibi siyasal eyleme dışsal meşrulaştırma biçimlerinin devre dışı kalmasına yol açmaktadır. Bir sonraki bölümde araçsal akıl üzerine yapacağımız soruşturma bizi önce hikmet-i hükümetin pratikteki görünümüne, yani devlet yönetme sanatı olarak siyaset anlayışına, sonra da etik olan ile politik olan arasındaki gerilime götürecektir. Böylelikle gereklilik ile devlet akli arasında burada kurulan bağ da daha bir yerli yerine oturmuş olacaktır.

Bu bahsi kapatmadan önce organizmacılıkla hikmet-i hükümet arasındaki son önemli bağlantıya, yani doğa durumu tartışmasına değinebiliriz. Bilindiği üzere doğa durumu-uygar durum ikiliği siyasi düşünceler tarihi içinde özellikle de burjuva siyasetinin teorik altyapısının şekillenmesi sürecinde sıklıkla karşımıza çıkan bir argüman setine karşılık gelir. Doğa durumu uygar ya da devletli durum öncesi bir çağı anlatır. Sözleşme kuramcıları insanlığın bu ilk toplumsal örüntüden siyasi toplum kurmayla sonuçlanan bir sözleşme aracılığıyla çıktıklarını belirtir. Siyasal etkinliğin kökenlerine yönelik metaforik yanı ağır basan bu hikayede bizi ilgilendiren unsur ise şöyle bir soruda gizlidir: Peki devlet kurulduysa ve insanlık gerçekten de doğa durumundan çıktıysa devlet adamları neden hala sanki doğa durumdayız gibi davranmaktalar? Bu soruyu birbirini tamamlar şekilde iki unsuru ön plana çıkararak yanıtlayabiliriz: Öncelikle uygarlıkla doğa arasında yapılan ayrımın niteliğine değinmemiz gerek. Bu ayrım arkasındaki metodoloji bakımından aslında bir tür dışarı-sı-ıçerisi ayrımı olarak iş görmekte. Bu bağlamda doğa uygarlığın uygarlıksa doğanın dışında bir yere karşılık geliyor. Oysa her dışarı çıkarma pratiği aynı zamanda bir tür içeri alma.¹ Dolayısıyla insanlığın doğa durumundan çıkışı ve doğanın dışında kendilerine bir ikinci doğa inşa etmesi ilk doğadan kurtulmayı sağlamıyor kendiliğinden. Doğa ve organizmacılık temellinde ele almaya çalıştığımız doğal akıl uygarlığın içlemindeki öğelerden biri. Doğal seçim, yani türler arası rekabet durumu yarattığımız uygarlıkta hem kendi türümüz içinde hem de insanla diğer türler arasındaki çıkar mücadelesinde devam ediyor mesela. Savaşlar sürüyor tüm şiddetiyle sanki hiç doğa durumundan çıkmamışız gibi. Bu konuyla ilgili bir diğer mesele devletler arasındaki ilişkinin hala doğa durumunda olduğu gerçeğiyle

¹ Uygarlığın dışarı çıkarıcı ve eş zamanlı olarak içeri alan doğasına yönelik metodolojik bir hatırlatma için bkz. Giorgio Agamben, *Kutsal İnsan*, Çev: İsmail Türkmen, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2001.

ilgilidir. Locke'un da bir zamanlar söylediği üzere doğa durumundan evrensel devlet aracılığıyla çıkmadık. Her halk kendi devletini kurdu. Be nedenle devletler (uluslar) arası ilişkiler hala doğa durumuna çok benzer koşulları içinde barındırıyor. Devletlerarası ilişkileri karara bağlayan bir genel adalet mekanizmasının hala tüm öğeleriyle kurulmamış olması ve tüm hukuk yaratım çabalarına karşın uluslararası hukukun güç politikası karşısındaki cılız varlığı doğa durumu-hikmet-i hükümet bağıntısını güçlendirir niteliktedir. Demek ki hikmet-i hükümet yalnızca ulusal hukukun yokluğunu değil, aynı zamanda belki de daha da güçlü bir şekilde uluslar arası hukukun yokluğunu da karakterize eder (Meinecke, 1998: 208-9).

Araçsal Akıl ve Faydacılık

Hikmet-i hükümet tartışmasında son önemli başlık nesnel akıl-öznel akıl ikiliğinde kendini açığa vuran araçsal düşünme biçimidir. Araçsal işlem yapma tarzı faydacı yanı ağır basan siyasi bir realizme, siyasi realizm ise ehver-i şeri gözeten bir olağanüstü hal rejimine yol açar. Tüm bu araçlar -araçsal akıl, faydacılık, siyasi realizm, ehver-i şer ve olağanüstü hal rejimi- hikmet-i hükümeti anlamamızı kolaylaştıran kavramlaştırma biçimleri olduğu kadar, hikmet-i hükümetçi anlayışın günlük hayattaki görünümünü de karakterize eder. Önce araçsal akıldan başlayalım.

Araçsal akıl aklın nesnel kullanımına karşı güçlü bir itirazı dile getirir her şeyden önce. Düşünce tarihinin büyük bir kısmında başat konumda olan nesnel akıl aklı dünyadaki kuvvetlerden biri olarak görür. Bu bakış açısına göre akıl gerçekliğin yapısında bulunan bir ilkedir. Aklın araçsallaşması ise bir ilkede kendini somutlaştıran genel akıl anlayışının terk edilmesi ve bunun yerine aklın öznel (insani) bir faaliyete indirgenmesidir. Öznel akılcılara göre akıl ancak insanda bulunur. Bu bağlamda mesela bir kurumun akılcı olduğunu söylediğimizde insanların onu akılla düzenlediğini kast etmiş oluruz. Öznel akılcı perspektif için akıl sadece bir hesaplama yetisidir (Horkheimer, 1998: 56). Tabii bir kez işin içine öznel akıl girdiğinde aklın kullanımı son derece biçimsel ve hatta prosedürel bir hal alır. Aklın genel bir kavram olarak etkinliğini yitirdiği öznel aklın dünyasında dünya amaçlar dünyası olmaktan çıkıp araçlar dünyasına dönüşür (Horkheimer, 1998: 58-66).

Bu bahsi belli bir olgunluğa getirmeye çalışırken araçsal akılla başlayıp hikmet-i hükümetle sona eren düşünce seti içinde Machiavelli'nin konumuna değinmemiz gerekir. Makyavelci düşünüş araçsal akılla hikmet-i hükümetin oldukça özgün bir sentezini verir bizlere. Ayrıca Machiavelli'ye baktığımızda hikmet-i hükümetin modern dünyada nasıl bir seyir izlediğini, hangi

izlekler aracılığıyla kendini somutlaştırdığını rahatlıkla görebiliriz. Çünkü düşünür belki terimi değil ama burjuvazinin tarih sahnesinde kararlı bir şekilde çıktığı o dönemde olayın kendisini yaratmıştır. Makyavel düşüncesi devlet çıkarına yönelmiş bir düşüncedir. Devlet çıkarı gereklilikler üzerinden formüle edilir. Gerekliliği erdem ve basiretle birlikte ele alır düşünür. Machivaelli için bu erdem ve basiret başarı, ayakta kalabilme ve kişisel çıkara yönelmiş bir yeni etiğin unsurlarıdır (Zarka, 2003: 203). Kadim uygarlıktan gelen cumhuriyetçi hassasiyetler Makyavel tarafından zamanın Floransa'sındaki sivil değerlerle birleştirilir. İşte hikmet-i hükümette tam da bu birleşme anında ortaya çıkar. İçinde hikmet-i hükümete de yer veren ve sivil olanla cumhuriyetçi olanı birleştiren Makyavelci çözüm araçsal akılcı ve faydacıdır. Doğruluk kendi başına bir amaç değildir Machiavelli'ye göre. Kişisel çıkar başarıya hizmet ettiği müddetçe doğru değerli bir şey olarak görülür. İyiyi siyasetten dışlayan amoral politik dil siyasal başarı için etik bir duyarlılığa sahip olunması gerektiği yönündeki hümanist bakış açısını reddeder. Böylelikle siyaset meşruluğunu kendi dışındaki bir yerden, ahlaktan değil de doğrudan doğruya kendisinden almış olur. Siyasal rasyonalitenin sadece kendine içkin bir şeymiş gibi ele alınması siyasal gerçekçilik zemininde devlet yönetme sanatı olarak siyaset düşüncesine götürür bizleri. Araçsal akılcı Makyavelci düşüncenin mantıksal bir sonucudur siyasetin estetize edilmiş bir gerçeklik alanı olarak ele alınması.

Machiavelli'nin yazılarında modern siyasal yaşamın temel belirleyicilerinden biri olan ahlaksızlık sorunu ciddi bir yer tutar. Bu sorun savaş, zorbalık ve siyasi liderlerin gaddarca uygulamalarında kendi somutuna kavuşur. Siyasi gerçekçilik ve siyasi kinizmle iç içe geçmiş bir şekilde Makyavel bize bir yerde iktidarı elde tutmak için ne yapmak gerekiyorsa onu yapmayı salık veren bir eylem ajandası önerir (Skinner, 1978: 37-9; Arnhart, 2004: 137-8). Bu tür bir ajandanın hayata geçirilmesi noktasında politikayı devlet yönetme sanatı olarak gören bir anlayışa ihtiyaç vardır.² Machiavelli'de kristalize olan bu sanat-siyaset metaforunun kökenlerinde ise oldukça yoğun bir tonda Platoncu izler bulunur. Mesela Platon'a göre devlet adamı devleti ve halkı üzerine resim yapılacak bir bez parçası gibi ele almalıdır. Resim yapmaya önce bezi temizleyerek başlamalıdır filozof kral (Platon, 1999: 171-2 (501a)). Platondan başlayıp Machivaelli'ye kadar uzanan gelenek yönetici-halk ilişkisini bir sanatçı-sanat eseri ilişkisi olarak yorumladığında aslında yöneticiye sanatçının eseri karşısındakine benzer mutlak bir güç de

² Sanat eseri olarak devlet anlayışı için bkz. Jacob Burckhardt, *The Civilization of Renaissance in Italy*, New York: Random House, Modern Library, 2002, ss. 3-99.

vermiş olur. Sanat olarak siyaset anlayışında siyasetçi belirleyen, ama belirlenmeyen konumuyla bir yarı tanrıdan farksızdır. Devlet adamı için halk yüce bir idealin hammaddesinden başka bir şey değildir. Biçimsizdir halk; devlet akli onu biçime kavuşturur.

Sanatla siyaset arasındaki metaforik dil birçok açıdan hukuksuzluğu da destekler. Çünkü sanat özü itibariyle kuralsız, keyfi ve yaratım anı önceden kestirilmez bir etkinliktir. Ne kadar çok önceden plan yapılırsa yapılısın sanat eseri için nihai an yaratımın bir fiil gerçekleştiği andır. Sanatçı için yaratıcı olmak kendiliğindenliğe yapılan atıfla mümkün olur. Hükmetme sanatı olarak siyaset ise yöneticide bir sanatçı özü olduğunu var sayarak hükümdarın kurallara uymasının ondaki yönetme gücünü ortadan kaldıracağını söylemiş olur. Bu bağlamda diyebiliriz ki iyi yönetici olmanın doğru formülü ancak kuralsız bir kendiliğinden durum içinde söz konusu olur. Hükümdar ne kadar çok kendi haline bırakılırsa o kadar çok yaratıcı potansiyelini ortaya koyabilir.

Sonuç Yerine

Araçsal aklın hikmet-i hükümete yol açtığı ve özellikle modern çağda araçsal akılcı devlet çıkarı uygulamalarının son derece faydacı bir zeminde kendini gerçekleştirdiği tezini ileri sürdük. Bu bağlamda özellikle Makyavel'in katkısı oldukça belirleyiciydi. Düşünür kadim otoriter devlet anlayışını çağının siyasal sosyolojik iklimi içinde yeniden formüle etti. Ulusun sevk ve idaresi için devlet adamı gerekli olan her şeyi yapmalıdır tezini savundu Makyavel. Tabii bahsi geçen savunuyu geçmişteki örnekleri karşısında benzersiz kılan ve hikmet-i hükümeti pratik akıl temelinde yeniden kuran yoğun pragmatizm vurgusuydu. Erken Rönesans'tan beri pragmatizm burjuva sınıfının gayri resmi ideolojisi olarak iş gördü. Pragmatik anlayış anımsamaya ve derin düşünmeye vakti olmayan bir toplumun ihtiyaçlarını ifade ediyordu. Pratik, pragmatik ya da araçsal burjuva aklının modern çağlarda hikmet-i hükümete olan katkısı ise birkaç durakta söz konusu oldu. Öncelikle hikmet-i hükümet tüm diğer anlamlarından soyutlanarak esaslı bir fayda-maliyet hesabından sonra en az zararlı olanı yapmak bağlamında bir tür ehver-i şer düşüncesine sabitlendi. Hikmet-i hükümetçi akıl yöneticilere faydayı gözetken bir siyasal realizm tavsiye ediyordu. Kötülük kaçınılmaz olduğu ve bu bağlamda herkesi memnun etmek ya da hiç kimseye acı çektirmemek imkansız olduğundan bir yönetici için en hikmetli yol az zararı verecek çözümü seçmektir. Hikmet-i hükümet en az kötü olanda karar kılmayı gerektirir. İki kötünden daha az kötü olanı yapabilmek ve bu bağlamda zorunluluk halinde, kötülük içinde nasıl hareket edilmesi

gerektiğini bilmek hikmet-i hükümetteki hikmeti ortaya koyar (Vincent, 1987: 68-71). İşte tam da bu noktada olağanüstü hal mantığı devreye girer. Olağanüstü hal devlet çıkarı dürtüsünün en somut biçimlerinden biridir. Olağanüstü hal rejimleri hemen her zaman büyük bir felaketten kaçınmak için daha az kötü olan seçeneği yapma retorığının içinde şekillenir. Daha büyük bir şiddetin ortaya çıkmasını önlemek için şiddet kullanılır ya da hukukun tümüyle ortadan kalkmasını engellemek için hukuk askıya alınır. Böylelikle hem daha büyük acılara yol açacak bir durum henüz daha potansiyel haldeyken ortadan kaldırılır hem de acil bir konjonktürün gerektirdiği şey yapılmış olunur (Zarka, 2003: 201-2).

Tabii tartışmanın bizi sonuçta getirdiği yer oldukça ironiktir. İnsanı özgürleştirilmesi beklenen aydınlanmacı-ilerlemeci akıl, ilerleme aynı zamanda daha çok fayda getiren şeyi yapmak bakımından bir nicelik artışına da karşılık geldiğinden hikmet-i hükümetin gelişimi için uygun siyasal sosyolojik koşulları desteklemektedir. Bu bağlamda ilerlemeyle hikmet-i hükümet arasındaki ideolojik devamlılık en rafine biçimde Hegel'de karşımıza çıkar. Hegel felsefesi ilerlemenin devlet otoriterizmiyle sonuçlanan karanlık doğasını tüm yönleriyle ortaya koyar. Tarihin mutlu sayfaları boş sayfalarıdır filozofa göre. İnsanlar acı çeker insanlık ilerler. Tarihin doğru formülü ilerlerken geride bıraktıklarımızı düşünmemizi salık verir bize. Bu arada masum çiçeklerin üzerine de basılabilir. Tümel olarak doğru olanı yaptıktan sonra birkaç tekil ruhun açığı çekmesi ayrıca üzerinde durulacak bir meseleye karşılık gelmez.

KAYNAKÇA

- AGAMBEN, Giorgio (2001). *Kutsal İnsan*, Çev: İsmail Türkmen, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- ARNHART, Larry (2004). "Machiavelli'nin Hükümdar'ı ve Söylevler'i", *Siyasi Düşünce Tarihi*, Çev: Ahmet Kemal Bayram, Ankara: Adres Yayınları, ss. 135-169.
- BARRY, Norman (2000). *An Introduction to Modern Political Theory*, London: Macmillan.
- BURCKHARDT, Jacob (2002). *The Civilization of Renaissance in Italy*, New York: Random House, Modern Library.
- ENRIQUEZ, Eugene (2004). *Sürüden Devlete*, Çev: Nilgül Tural, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- ERDOĞAN, Mustafa (2000-1). "Hikmet-i Hükümet'ten Hukuk Devletine Yol Var mı?", *Doğu Batı* 13, ss. 45-57.
- GAUCHET, Marcel (2005). "Anlam Borcu ve Devletin Kökenleri: İlkelerde Din ve Siyaset", *Devlet Kuramı*, (Der.), Cemal Bali Akal, Ankara: Dost Yayınları, ss. 33-67.
- HORKHEIMER, Max (1998). *Akl Tutulması*, Çev: Orhan Koçak, İstanbul: Metis Yayınları.

MEINECKE, Friedrich (1998). *Makyavellism: The Doctrine of Raison d'Etat and Its Place in Modern History*, New Brunswick ve London: Transaction Publishers.

PLATON (1999). *Devlet*, Çev: Sabahattin Eyuboğlu ve M. Ali Cimcoz, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

SKINNER, Quentin (1978). *The Foundations of Modern Political Thought, Cilt 1: The Renaissance*, Cambridge: Cambridge University Press.

SOROKIN, Pitirim Alexandrowich (1994). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, Çev: M. Münir Raşit Öymen, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

VINCENT, Andrew (1987). *Theories of the State*, Oxford ve New York: Basil Blackwell.

ZARKA, Yves Charles (2003). “Devlet Çıkartı”, *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*, (Der.), Philippe Raynaud ve Stephane Rials, İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 201-5.

Kent Akademisi